

Перчеклій І.
юрист (м. Київ)

УДК 342.7

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ФОРМ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ВЛАСНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ НА ПРИРОДНІ РЕСУРСИ

Досліджено теоретико-правові питання форм реалізації права власності Українського народу на природні ресурси. Визначено поняття, здійснено правовий аналіз та розкрито проблемні аспекти форм реалізації права власності Українського народу на природні ресурси.

Ключові слова: право власності Українського народу на природні ресурси, форми реалізації права власності Українського народу на природні ресурси.

Постановка проблеми. Сучасні реалії суспільних відносин у сфері охорони та захисту права власності на природні ресурси Українського народу, реальне відчуження абсолютної більшості Українського народу від здійснення правомочностей власника у цій галузі, а також безконтрольне використання та розпорядження об'єктів права власності Українського народу посадовими особами органів публічної влади, внаслідок чого титульному власникові, його правам та законним інтересам, а також об'єктам права його власності заподіюється значна і часто навіть непоправна шкода.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. При цьому, як зауважується в науковій літературі, безвідносно до суб'єкта права власності, саме “зростання посягань на власність викликане також порушеннями пропорційності в розвиткові економіки, розлагодженістю механізму поєднання особистих інтересів із суспільними та державними, а, головне, – відсутністю адекватного механізму контролю та захисту власності від протиправних посягань” [1, с. 26].

Як слушно наголошує В.А. Устименко, Конституція та законодавство України на сьогодні не містять чіткої змістовної та термінологічної ідентифікації публічної власності; недостатньо розробленими є правові засоби захисту публічної власності в Україні, зокрема порівняно з гарантувальним механізмом приватної власності; публічна власність потребує правового забезпечення її збереженості; при вдосконаленні такого правового регулювання слід запозичувати позитивний досвід країн з розвинутою економікою; виконання соціальних функцій держави без публічної власності неможливе [2]. Зазначене повною мірою стосується такого різновиду публічної власності, як власність Українського народу на природні ресурси.

Як констатує Є.В. Шульга, нині “фактично відсутні механізми реалізації права власності Українського народу. Натомість існує підміна цих механізмів неконтрольованим з боку суспільства управлінням природними ресурсами від імені Українського народу, що його здійснюють органи виконавчої влади

та місцевого самоврядування, що, у свою чергу, призводить до масштабних негативних наслідків, весь тягар яких у кінцевому підсумку покладається на той самий Український народ” [3, с. 26].

Всі ці негативні явища та процеси об’єктивно вимагають критичного науково-правового осмислення, а надалі – створення і запровадження ефективного механізму реалізації права власності такого власника, як Український народ, на належні йому природні ресурси. Тож сучасна українська юридична наука має забезпечити наукове супроводження розбудови та вдосконалення механізму реалізації згаданого права, спираючись на власний державно-правовий досвід та акумулюючи кращі правові здобутки зарубіжних країн у регулюванні відносин публічної власності на природні ресурси.

Значення докладного правового аналізу форм реалізації суб’єктивного права власності вдало, на наш погляд, підкреслив В.І. Андрейцев, зауваживши, що, скажімо, “механізм гарантування права власності на землю включає систему земельно-правового регулювання правовідносин щодо володіння, користування і розпорядження землями (земельними ділянками), включаючи різні форми набуття прав власності на вказані об’єкти, реалізацію (здійснення) та захист повноважень власників у юрисдикційних органах” [4, с. 72].

Проте у спеціальній юридичній літературі питання дослідження правового змісту форм реалізації права суб’єкта власності на природні ресурси досі не знайшло свого комплексного розкриття. Між тим, це поняття безпосередньо стосується з’ясування природи механізму реалізації права власності Українського народу на природні ресурси. Його виокремлення ґрунтується на тій об’єктивній закономірності, яка полягає в тому, що всі явища об’єктивної реальності мають зміст і форму, взаємопов’язані між собою та активно впливають одне на одне, при тому, що формою є зовнішнє вираження певного змісту [5, с. 473].

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи питання форм реалізації права Українського народу на природні ресурси, слід зазначити, що саме поняття реалізації такого права є складним правовим явищем. Воно, зокрема, пов’язується із здійсненням відносин власності на відповідні об’єкти. Визначальною ознакою реалізації є отримання власником кінцевого результату. Категорія “реалізація” виражає соціально-економічний аспект функціонування власності. Тому форми реалізації не можуть не бути пов’язані з фактичним здійсненням відносин власності. Розвиток власності відбувається завдяки змінам економічних форм її реалізації. Водночас держава підтримує та стимулює ті форми реалізації, які найбільш повно на певному етапі відображають інтереси суспільства, і припиняє ті, які суперечать їм [6].

Така реалізація відбувається у процесі виробництва, розподілу, обміну, споживання, у привласненні на кожному етапі відтворення кінцевих результатів; через дію економічних законів; у структурі та функціонуванні господарського механізму; у змісті та формах власності; через систему економічних інтересів та їх узгодження [6].

Реалізація права власності семантично “несе” в собі значення руху, про-

цесу. Тож здійснюючи своє право, суб'єкт права власності має певні соціально-економічні та юридичні цілі. Таким чином, слід акцентувати увагу на відносинах активного, динамічного характеру реалізації прав власника. Тому в науковій літературі і наголошується, що “реалізація суб'єктивних прав – це сукупність різних дій, певний процес, у результаті якого особи, які володіють конкретним суб'єктивним правом, отримують реальні, різні за своїм характером результати, які стоять за цим суб'єктивним правом” [7, с. 28].

Водночас до такої – процесуальної – інтерпретації значення реалізації права власності слід додати і таке її тлумачення, яке передбачає, що така реалізація – це не лише процес, а ще й результат діяльності реалізованої норми чи норм права власності [6]. Цей кінцевий результат являє собою досягнення відповідності між вимогами правових норм здійснити чи утриматися від здійснення певних дій і суму фактичних дій з приводу цього. При цьому за своїм змістом реалізація права власності виступає в ролі задоволення на базі власності тих чи тих потреб власника та його інтересів.

Власне діяльність самого суб'єкта права власності, у нашому випадку – Українського народу як титульного власника природних ресурсів, – складається із здійснення ним юридично значимих дій, пов'язаних з перетворенням можливості використання ним своїх правомочностей власника на дійсність, тобто справжнє, реальне, упорядковане, здійснюване у рамках правових норм, привласнення та використання власником корисних властивостей належних йому на праві власності природних ресурсів. Цілком закономірно, що реалізація правомочностей власника Українським народом залежатиме, з одного боку, від правового режиму конкретного виду природних ресурсів, належних йому, а, з іншого – від докладності правового регулювання процедур реалізації такого права. Зрозуміло, що у випадках, “коли закон не приписує власникові той чи інший спосіб здійснення права, він має право обрати спосіб його здійснення за власним розсудом. При цьому він зобов'язаний керуватися загальними принципами здійснення цивільних прав: здійснювати право власності згідно з його призначенням, поважати моральні засади суспільства і правила ділової етики, не порушувати прав і охоронюваних законодавством інтересів інших осіб, не обмежувати конкуренцію” [6, с. 6–7].

В.Д. Мазаєв наголошує на тому, що сам “публічний власник зобов'язаний організувати реалізацію своїх повноважень публічного власника. А ця організація повинна проходити в особливих формах управління публічним майном, які можуть включати в собі значний обсяг владно-організаційних дій” [8, с. 170]. Тому суттєвим у контексті аналізу елементів механізму реалізації права власності Українського народу на природні ресурси видається аналіз тих правових форм, в яких має відбуватися така реалізація як певний, нормативно упорядкований процес.

Ми виходимо з того, що форма реалізації права власності повинна відбивати сукупність конкретних дій власника з приводу втілення ним у життя наданих йому правомочностей. У такому розумінні формою реалізації права власності Українського народу на природні ресурси, на наш погляд, є певним

чином упорядковане зовнішнє вираження стійкої та відносно однорідної сукупності конкретних дій, що здійснюються уповноваженими суб'єктами права щодо реалізації правомочностей Українського народу у сфері власності на природні ресурси.

Категорія “форма реалізації права власності Українського народу на природні ресурси” вказує на те, що відповідна реалізація зазначеного суб'єктивного права відбувається не автоматично, а в процесі взаємодії відповідних суб'єктів права, що, зокрема, передбачає доцільне та закономірне здійснення такими суб'єктами певних дій, що в сукупності складають деякий автономний напрям діяльності, спрямованої на досягнення цілей механізму реалізації права власності Українського народу на природні ресурси. При цьому очевидним є те, що такі дії мають бути “матеріалізовані, тобто набути зовнішнього виразу у певній формі” [5].

Правова природа таких форм зумовлюється природою та специфікою самої конструкції права власності Українського народу на природні ресурси, специфікою взаємодії різних суб'єктів права у ході відповідної реалізації зазначеного суб'єктивного права, визначається тими цілями та завданнями, що повинні бути досягнуті в ході відповідного процесу правореалізації, тощо.

Відразу зазначимо, що усталена в теоретико-правовій науці модель виокремлення таких форм реалізації права, як застосування, виконання, додержання, використання [9, с. 48; 10, с. 423; 11, с. 388] у нашому випадку є неприйнятною з огляду на те, що в останньому випадку ми маємо справу з реалізацією суб'єктивного права власності, а не об'єктивного права.

Зокрема, В.В. Носик, аналізуючи форми здійснення права власності, дійшов висновку, що право власності на землю Українського народу може здійснюватися у трьох формах реалізації правових норм: простій, опосередкованій, змішаній. При цьому проста форма здійснення права власності за землю передбачає вчинення самостійних дій власника чи уповноваженої особи, пов'язаних з додержанням, виконанням і використанням правових норм щодо набуття землі у власність, реалізації правомочностей володіння, користування і розпорядження землею. Опосередкована форма здійснення права власності передбачає вчинення органами державної влади та місцевого самоврядування дій, спрямованих на забезпечення реалізації правомочностей Українського народу щодо володіння, користування і розпорядження землею шляхом правотворчості, а також застосування норм Конституції України та законів України. Водночас змішана форма здійснення права власності включає дії власника чи уповноваженої особи, пов'язані з додержанням, виконанням і використанням правових норм щодо набуття землі у власність, реалізації правомочностей володіння, користування і розпорядження землею, а також дії органів державної влади та місцевого самоврядування, пов'язані із застосуванням норм чинного законодавства з питань набуття, реалізації суб'єктивного права власності на землю, а також регулювання земельних відносин [12, с. 366]. Одночасно вказаний автор зазначає, що набуття суб'єктивного права власності на земельні ділянки є самостійною формою реалізації норм Основного Закону щодо права

власності народу на землю [12].

Наведена докладна характеристика форм реалізації права власності Українського народу на землю, автором якої є В.В. Носик, приведена тут, аби критично переглянути її та запропонувати авторське бачення шляхів розв'язання порушеної наукової проблеми.

Водночас зауважимо, що вищезгадана класифікаційна схема В.В. Носика ґрунтується на суперечливих засадах. Як слушно зауважив С.Л. Лисенков, “реалізація суб’єктивних прав у першій формі, тобто при якій можливе самостійне здійснення передбаченої змістом суб’єктивного права можливої поведінки, може реально відбуватися лише у випадках, коли реалізація таких можливостей не потребує узгодження з поведінкою інших суб’єктів. Такі умови можливі лише при реалізації суб’єктивних прав поза межами правових відносин” [13]. Ми ж у даному випадку розглядаємо правовий механізм. Тобто перша з названих В.В. Носиком форм реалізації суб’єктивного права власності має бути виключена з наведеної ним класифікації через її уможливленість та непридатність для застосування саме у правовому механізмі реалізації права власності Українського народу на природні ресурси.

Не можна не врахувати і того, що “коли ж реалізація таких повноважень (зокрема, повноважень власника. – І.П.) відбувається у правовідносинах, то її час, обсяг і межі залежать від волі і поведінки як уповноваженої, так і зобов’язаної сторін правовідносин” [13].

Відтак, при виокремленні форм реалізації права власності Українського народу на природні ресурси в усіх відповідних формах має бути присутня така сторона, як органи державної влади та органи місцевого самоврядування, оскільки неможливо уявити як реалізацію свого права власності самим народом без участі (у формах гарантування, захисту тощо) з боку органів публічної влади – у разі його безпосереднього волевиявлення шляхом всеукраїнського референдуму, так і задіяння цих же органів влади, які діятимуть від імені Українського народу в межах, визначених Конституцією України.

З огляду на це, вважаємо, що провідними формами реалізації права власності Українського народу на природні ресурси виступають безпосередня, опосередкована та похідна. Їх виокремлення ґрунтується, з одного боку, на безумовному, системному та послідовному врахуванні конституційних приписів (зокрема, уміщених у статтях 13–14 Основного Закону України) [14], а, з іншого – на критичному переосмисленні вітчизняних наукових напрацювань у рамках доктрин екологічного, земельного та цивільного права.

При такому підході безпосередня форма реалізації права власності Українського народу передбачає вчинення як самостійних дій власника, пов’язаних з реалізацією ним правомочностей володіння, користування і розпорядження природними ресурсами, із одночасним забезпеченням органами державної влади та місцевого самоврядування застосування норм чинного законодавства щодо реалізації суб’єктивного права власності, а також поточного нормативно-правового регулювання відповідних відносин.

Зрозуміло, що безпосередня форма реалізації права власності Українсь-

кого народу передбачає чітке визначення переліку об'єктів, які належать до виключного права власності народу і не можуть бути відчужені, а також того переліку таких об'єктів, щодо яких таке відчуження буде можливим. Цілком очевидно, що правовий інститут націоналізації – у разі його запровадження – має стосуватися, з нашої точки зору, якраз поповнення переліку об'єктів права власності Українського народу, але аж ніяк не одержавлення певних об'єктів. Безпосередня реалізація Українським народом своїх правомочностей власника має бути уможливлена шляхом конкретизації умов та засобів реалізації такого права через законодавство про Всеукраїнський референдум [15] як провідну форму прямої демократії.

Опосередкована форма здійснення права власності передбачає вчинення органами державної влади та місцевого самоврядування дій, спрямованих на забезпечення реалізації правомочностей Українського народу щодо володіння, користування і розпорядження природними ресурсами, де відповідні органи виступають від імені Українського народу шляхом безпосереднього застосування ними відповідних норм Конституції України та законів України. У цьому випадку поресурсове законодавство має містити перелік повноважень, які відповідні органи можуть здійснювати від імені Українського народу, розпоряджаючись належними йому на праві власності ресурсами – за аналогією з органами місцевого самоврядування, які, як відомо, здійснюють як власні (самоврядні), так і делеговані (державні) повноваження, що, зокрема, знайшло нормативне втілення в Законі України “Про місцеве самоврядування в Україні” [16, с. 20].

При похідній формі реалізації права власності Українського народу на природні ресурси передбачається набуття суб'єктивного права власності фізичними та юридичними особами на ті чи інші природні об'єкти (земельні ділянки, лісові ділянки, об'єкти тваринного світу, Червоної книги чи природно-заповідного фонду) в межах та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

На наш погляд, накреслена вище теоретична модель форм реалізації права власності Українського народу на природні ресурси має знайти органічне продовження у конкретних законодавчих напрацюваннях – наприклад, у законі про право власності Українського народу на природні ресурси або у визначенні змісту та особливостей реалізації такого права у чинному поресурсовому законодавстві України. Зокрема, як вважає А.Р. Крусян, “з метою визначення правових засад реалізації права власності Українського народу, встановленого ч. 1 ст. 13 Конституції України, закріплення функцій і повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування щодо здійснення права власника від імені народу, а також для встановлення організаційно-правових форм та механізмів такого здійснення, доцільним є прийняття спеціального закону та закріплення цієї вимоги у тексті Конституції України [17, с. 27].

Водночас науково-теоретичного опрацювання потребує чітке відмежування об'єктів права власності Українського народу від об'єктів права власності інших суб'єктів права (зокрема, держави, фізичних та юридичних осіб).

Вагомим завданням також є наукове осмислення перешкод, що об'єктивно виникають на шляхах реалізації Українським народом правомочностей власника [18]. Зокрема, йдеться про існуючі суперечності між власником та невластниками, між Українським народом як соціополітичною цілісністю та громадянами України, які так само виступають суб'єктами права власності на природні ресурси, а також між формальними та неформальними нормами закріплення відповідного права власності (зокрема, між "юридичним" та "фактичним" правом власності Українського народу) тощо.

Так само ґрунтовного наукового дослідження заслуговують проблеми визначення шляхів нормативного закріплення таких форм реалізації права власності Українського народу на природні ресурси, як набуття об'єктів права власності та припинення права власності на певні об'єкти.

Висновки. Наведені вище міркування є попередніми висновками проведеного дослідження та водночас вони окреслюють перспективні напрями конкретизації здобутих наукових результатів, які потребують подальшого опрацювання в ході неупередженого наукового пошуку з метою вирішення актуальних проблем оптимізації конституційної моделі права власності Українського народу на природні ресурси та ефективної реалізації відповідного права у конкретних правовідносинах.

Бібліографічні посилання

1. *Караваева Г. А.* Государственно-правовая охрана собственности в Российской Федерации: Общетеоретический аспект : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / Г. А. Караваева. – Саратов, 2002.
2. *Устименко В. А.* Некоторые аспекты конституционно-правового регулирования отношений публичной собственности / Устименко В. А. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hozpravo.com.ua/conferences/arhiv/uchastnik.php?ELEMENT_ID=470&ID=493.
3. *Шульга Є. В.* Реалізація виключного права власності Українського народу на надра / Є. В. Шульга // Адвокат. – 2012. – № 10.
4. *Андрейцев В.* Механізм гарантування права власності на землю / В. Андрейцев // Наукові записки АН ВШ України. – 2004. – Вип. 6.
5. *Борденюк В. І.* Місцеве самоврядування та державне управління: конституційно-правові основи співвідношення та взаємодії / В. І. Борденюк. – К., 2007.
6. *Гена Е. И.* Собственность граждан и юридические формы ее реализации : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / Е. И. Гена. – М., 1993.
7. *Вавилин Е. В.* Право собственности: реализация субъективного гражданского права // Актуальные проблемы права собственности : материалы Всероссийской межвуз. конф. (октябрь 2003 г., г. Саратов). – Саратов, 2004.
8. *Мазаев В. Д.* Публичная собственность в России: конституционные основы / В. Д. Мазаев. — М., 2004.
9. *Вопленко Н. Н.* Реализация права : учеб. пособие / Н. Н. Вопленко. – Волгоград, 2001.
10. Проблемы общей теории права и государства : учебник для вузов / под общ. ред. В. С. Нерсесянца. – М., 2004.
11. *Скакун О. Ф.* Теорія держави і права : підручник для вузів / О. Ф. Скакун. – Х., 2001.

12. Носик В. В. Право власності на землю Українського народу : монографія / В. В. Носик. – К., 2006.

13. Лисенков С. Способи правової регламентації і реалізація суб'єктивних прав / Лисенков С. [Електронний ресурс] // Юридичний журнал. – 2006. – № 12. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2494>.

14. Конституція України від 28 червня 1996 року // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141 (зі змінами, внесеними Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 р. // Офіційний вісник. – 2014. – № 19. – Ст. 583).

15. Про Всеукраїнський референдум : Закон України від 6 листопада 2011 р. // ВВР України. – 2013. – № 44–45. – Ст. 634.

16. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року // Офіційний Вісник України. – 1997. – № 25.

17. Крусян А. Р. Доктринальна концепція модернізації конституційних положень щодо засад конституційного ладу України / А. Р. Крусян // Юридичний вісник. – 2013. – № 2.

18. Якупова Л. М. Формы реализации отношений собственности и их роль в экономической системе [Електронний ресурс] / Л. М. Якупова // Вестник ТИСБИ. – 2004. – № 2. – Режим доступу: <http://old.tisbi.ru/science/vestnik/2004/issue2/econom14.html>.

Перчеклий И. Проблемы определения форм реализации права собственности Украинского народа на природные ресурсы

Исследованы теоретико-правовые вопросы определения форм реализации права собственности Украинского народа на природные ресурсы. Определено понятие, совершен правовой анализ и раскрыты проблемные аспекты форм реализации права собственности Украинского народа на природные ресурсы.

Ключевые слова: *право собственности Украинского народа на природные ресурсы, формы реализации права собственности Украинского народа на природные ресурсы.*

Perchekliy I. Problems of definition of forms of realization of the right of ownership of the Ukrainian people to natural resources. The author has studied theoretical and legal issues of definition of forms of the implementation of the right of ownership of the Ukrainian people to natural resources. She has defined the concept, made legal analysis and revealed the problematic aspects of the implementation of forms of ownership of the Ukrainian people to natural resources. The ways of normative fixing of such forms of realization of the right of ownership of the Ukrainian people to the natural resources, as the acquisition of objects of property rights and the termination of ownership of certain objects. The author has offered promising areas for further research to find ways to optimize the constitutional model of ownership of the Ukrainian people to natural resources.

Keywords: *ownership of the Ukrainian people to natural resources, form of realization of the right of the Ukrainian people to natural resources.*

Надійшла до редакції 20.03.2015